

ФАКТОР “ЖОРСТКОЇ СИЛИ” У БЛИЗЬКОСХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ США НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У світовій політиці категорія “сили” набуває значимості в контексті ефективності міжнародних впливів, що мають неоднозначні наслідки для світової політики: з одного боку, вони забезпечують політичні взаємозв’язки та взаємний вплив у відносинах держав, сприяють демократизації політичних систем, відкривають широкі можливості для досягнення політичних переваг, а з іншого – формують нові типи асиметрії у сучасному світі, стимулюють використання “м’якого” впливу на політичну, економічну, соціальну і культурну сфери взаємодії країн. Феномен “жорсткої та м’якої сили” посідає особливе місце в концептуальних розробках, мета котрих – забезпечення у світі “балансу сил” з огляду на суперечності сучасного етапу міжнародного розвитку, які сьогодні досягли такого рівня і гостроти, що в змозі поставити під загрозу цивілізаційний порядок та мирний спокій на планеті, що в сукупності й визначає актуальність нашої статті.

З метою комплексного аналізу та об’єктивного розкриття імперативу “сила” у зовнішній політиці держави ми звернулись до науково-аналітичних розвідок таких вчених, як Й. Кауфман, Г. Кіссінджер, Р. Клайн, К. Кембел, Дж. Най, Р. Пайн, Б. Ширяєв, В. Іноземцев та інші.

Мета статті – розкрити передумови та механізм реалізації політики “жорсткої сили” Сполучених Штатів у Перській затоці, на прикладі антиіракської кампанії 2003 року.

На сучасному етапі розвитку міжнародної системи та взаємовідносин держав військову силу достатньо часто, але не зовсім виважено, на нашу думку, ототожнюють із поняттям “жорсткої” сили. Водночас нам видається обґрунтованим твердження щодо сприйняття поняття “жорстка сила” у дещо ширшому розумінні, позаяк змістовне наповнення вказаної категорії передбачає, окрім військової, ще й економічну могутність держави. Науково-важливим чинником у розумінні співвідношення категорій військової сили та “жорсткої сили” постає науково-теоретичний підхід у дослідженнях сучасних науковців. Зокрема, у розумінні У. Кауфмана,

експерта з питань національної стратегії США, військова міць за будь-яких умов виступає основним показником сили і престижу держави та є невід’ємною складовою проведення певних політичних курсів на світовій арені [Kaufman 1956, 242]. Видатний американський дипломат Г. Кіссінджер доволі ємно, змістовно та лаконічно визначив означене поняття через постулат “сила – це вплив” [Kissinger 1977, 57]. Засновник теорії політичного реалізму Г. Моргентгау у свою чергу наполягав на твердженні, що сила “це влада над умами та діями людей, свого роду інструмент для світлорегулювання” [Morgenthau 1967, 97]. Р. Клайн, автор методики “оцінки світових сил”, надав, на наш погляд, найбільш змістовне визначення сили у міжнародних відносинах, дуже точно передаючи практичну складову та прагматичну суть поняття і переконливо стверджував, що “сила держави на міжнародній арені визначається як здатність уряду однієї держави примусити уряд іншої зробити те, чого вона у жодному випадку не зробила б із власної волі, причому поставлена мета може бути досягнута за рахунок переконання, примусу чи відвертого застосування військової сили” [Cline 1975, 8]. Дж. Стоссінджер, автор методики визначення сили та потужності націй, розглядав силу в міжнародних відносинах як можливість держави використовувати свої реальні чи потенційні ресурси таким чином, щоб впливати на спосіб життя та поведінку інших держав [Stossinger 1969, 27]. Д. Пучало, професор Нью-Йоркського університету, запропонував визначати силу в системі міжнародних відносин через ресурсний потенціал кожної держави: “сила – це здатність держави діяти, але така спроможність обумовлена якістю та кількістю ресурсів, виділених для досягнення певних політичних цілей у світовій політиці, що в свою чергу визначається станом національної економіки” [Puchala 1994, vol. 8, № 3, 187]. Таким чином, попри широке розуміння варіантів понятійного трактування “сили”, науковці сходяться у розумінні та сприйнятті військової сили у якості одного з компонентів та важливого інструменту забезпечення національних інтересів певної держави на світовій арені за рахунок крайнього прояву впливу.

Автор концепції “жорсткої та м’якої сили”, відомий американський дослідник Дж. Най, у зазначеному контексті під поняттям “жорстка сила” розуміє «можливість використання принципу

“багата і прямика”, що підтверджується військовою та економічною міццю держави, з метою примушення певних країн слідувати бажанням та вимогам інших держав» [Hard power / Public Diplomacy]. Подібного бачення дотримувався американський політичний експерт Е. Вілсон, пов’язуючи “жорстку силу” зі здатністю одних держав примушувати інші країни діяти певним чином, незважаючи на власні національні інтереси [Hard power / Public Diplomacy]. Автори дослідження “Жорстка сила: нова політика національної безпеки” К. Кемпбел та М. О’Хенлон тлумачать поняття “жорстка сила” як політико-економічну спроможність певної держави використовувати військову могутність (сухопутні війська, військово-морські сили, високоточні боеприпаси) для задоволення власних національних інтересів [Campbell, O’Hanlon 2006, 8].

Звичайно, реалізація зовнішнього та внутрішнього політичних курсів держави потребує відповідного ресурсного забезпечення та джерел формування. Концепція “жорсткої сили” у цьому сенсі не є винятком, адже також потребує забезпечення відповідними ресурсами та передбачає наявність сталих фінансово-економічних джерел. Зокрема, Дж. Най виділяє два ключових першоджерела “жорсткої сили”, а саме: відчуття загрози, котрого можливо досягнути за допомогою погроз та залякування (відповідні жорсткі резолюції РБ ООН, публічні офіційні заяви глав держав, демонстрація сили, як-то проведення поруч із конфліктним регіоном військових навчань тощо), та практична мотивація, головним інструментом якої виступає матеріальна винагорода (щедре фінансування гуманітарних та освітніх програм, потужні інвестиційні проекти, надання дешевих кредитів тощо) [Nye]. Таким чином, оперуючи наведеними вище визначеннями поняття “жорстка сила” та беручи до уваги джерела її формування, ми можемо впевнено стверджувати, що основним ресурсним забезпеченням для реалізації “жорсткої сили” державою є її економічний та військовий потенціал. Причому ми не випадково економічну складову поставили на перше місце, позаяк не маючи відповідного економічного базису, країна практично не спроможна самотужки, без сторонньої допомоги створити потужний військовий арсенал, залишаючись при цьому повноцінним самостійним гравцем на політичній арені світу. Таким чином, “жорстку силу” потрібно

розглядати як комплексне поєднання дієвих важелів економічного та військового тиску задля досягнення прагматичних цілей реалізації національних інтересів за рахунок утиску та обмеження інших суб'єктів міжнародних відносин, реалізоване політичними чи, у крайньому випадку, військовими методами.

Жодна держава в новітній історії світу так часто не заявляла про своє опікування справою миру, при цьому регулярно використовуючи військову силу у зовнішній політиці, як Сполучені Штати. На переконання американських політичних експертів, використання “жорсткої сили” Сполученими Штатами з метою досягнення зовнішньополітичних цілей на певних історичних відрізках є виправданим та результативним. «Віра в те, що “жорстка сила” виступає єдиним та кінцевим засобом вирішення зовнішніх проблем Сполученими Штатами, зумовлена обмеженням досвідом військових операцій, відсутністю ведення бойових дій на території США, – практично стверджував один американський дослідник, об'єктивно додаючи. – Відсутність серйозних наслідків будь-якої з війн, де брав участь Білий дім, зробила для американського суспільства використання “жорсткої сили” привабливим інструментом зовнішньої політики, особливо коли перемога здавалася легкою, а її ціна відносно низькою» [Раупе 1995].

З часів нової історії Сполучені Штати винесли багатий досвід використання військової сили, котрий суттєво розширили на її новітньому етапі. Найбільш знаковими для Білого дому та відомими у світі стали такі військові операції: американсько-мексиканські війни 1845–1848 та 1916 років, американсько-кубинське протистояння у 1898 році, американсько-в'єтнамський конфлікт у 1961–1973 роках, американсько-іракські війни 1990–1991 та 2003 років та операція військового контингенту США в Афганістані у 2001 році. Аналізуючи збройні конфлікти останніх десятиліть, військові експерти відзначають використання в сучасних реаліях Сполученими Штатами у ході ведення військових дій методики короткострокових, швидкоплинних операцій, зокрема, наносячи точкові та превентивні удари, що не потребують додаткових фінансових витрат і значного людського ресурсу. Незважаючи на виражене критичне ставлення американського суспільства до будь-якого використання військової сили, майже кожен президент Сполучених Штатів другої половини ХХ століття

публічно висловлювався на користь фактора “жорсткої сили” як визначального для впливовості держави на світовій арені.

Російський вчений-політолог Б. А. Ширяєв, досліджуючи проблематику використання Сполученими Штатами військової сили у реалізації зовнішньої політики, зробив широку добірку розлогих висловлювань, заяв та коментарів американських президентів щодо значення “сили” у міжнародній діяльності та політиці Вашингтону. Зокрема, Г. Трумен вживав вираз “військова нація” у контексті “американського світового лідерства”; Д. Ейзенхауер називав військову безпеку Сполучених Штатів найпершим пріоритетом у своїй політиці; Дж. Картер “військову могутність” визначав “наріжним каменем національної безпеки” своєї країни; Р. Рейган фактом американського життя вважав “мир через силу”; Б. Клінтон запорукою підтримання устремлінь для лідерства США вбачав “достатню військову силу”; Дж. Буш-молодший говорив про безальтернативність збереження переваги “військової сили Америки у світових масштабах”, а теперішній господар Білого дому Б. Обама веде мову щодо вимушеної долі Сполучених Штатів “виконувати всесвітню роль шерифа не з власної волі”, відкидаючи усілякі сумніви стосовно позиції володарів Капітолійського пагорба у визначенні ролі військової сили у процесі формування впливовості своєї держави та вирішенні завдань забезпечення національних інтересів за межами кордонів США [Ширяєв 2007, 219–221].

Таким чином, масштабна військова присутність США за межами території країни після Другої світової війни набула глобального характеру, особливо в роки “холодної війни”, продовжуючи невпинно зростати й до сьогодні. Незважаючи на зміну архітекtonіки системи міжнародних відносин наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, “жорстка сила” до сьогодні залишається домінантним засобом у широкому переліку важелів американської зовнішньої політики. Військова інтервенція, застосування сили та загроза використання сили, – ось далеко не повний перелік невід’ємних силових інструментів зовнішньої політики США в другій половині ХХ ст. За різними підрахунками, в період з 1945 по 1991 роки Сполучені Штати понад 200 разів вдавалися до застосування військової сили чи використовували загрозу силою задля вирішення зовнішньополітичних завдань міжнародної

політики. Після закінчення “холодної війни” Білий дім робить ставку на комплексне використання різнопланових елементів військової сили за кордоном, як-то здійснення гуманітарної інтервенції, застосування принципу завдання односторонніх військових ударів на випередження та нанесення превентивних ударів. Гуманітарна інтервенція реалізується через використання військової сили проти інших держав із метою припинення практики порушення прав людини або для створення сприятливих умов їхньої реалізації [Heinze Eric A. 2006, V. 36, № 1, 20–35].

Вперше концепція гуманітарної інтервенції була представлена прем’єр-міністром Великобританії Тоні Блером у квітні 1999 р., в основу котрої покладено тезу щодо неприпустимості розгляду гуманітарної катастрофи в якості виключно внутрішньої справи тієї чи іншої держави, що давало світовій спільноті не лише право, але й поклало на неї зобов’язання втручатися в гострі гуманітарні кризи з метою оперативного вирішення останніх [Heinze Eric A. 2006, V. 36, № 1, 20–35]. Сучасна військова теорія та практика Сполучених Штатів виділяє два види нанесення ударів: на випередження та превентивного характеру. Словник військових термінів Міністерства оборони США подає такі визначення цих понять: випереджувальний удар (preemptive attack) – удар, який завдається, виходячи з незаперечної очевидності того, що ворожий напад є невідворотним [Department of Defense..., 413]; превентивна війна (preventive war) – війна, яку починають за впевненості, що воєнний конфлікт, хоча й не є невідворотним, проте у перспективі неминучий, а зволікання пов’язане ще з більшим ризиком [Department of Defense..., 417]. Тому в експертних та адміністративно-керівних колах США сформувалось стійке переконання щодо безальтернативності використання широкого спектра різних елементів “жорсткої сили” у якості результативного інструменту зовнішньої політики, який надійно забезпечує світове лідерство Сполучених Штатів.

В останні роки Білий дім та Пентагон велику ставку роблять на масштабні наукові розробки із застосуванням новітніх технологій у військовій сфері, задля створення так званої надточної зброї та виготовлення відповідних бойових зразків. Як показав останній досвід воєнних операцій в Афганістані та Іраку, сьогодні Сполучені Штати можуть наносити ефективні випереджувальні

та превентивні удари у будь-якій віддаленій точці світу, максимально використовуючи для цього останні наукові розробки і передові технічні досягнення, таким чином зберігаючи людські ресурси, максимально обмеживши їх використання. Сьогодні, отримавши майже безальтернативну, беззаперечну світову перевагу у царині розвитку військових технологій та здобувши завдяки цьому ефективну можливість достатньо безпечного та ресурсно-ощадливого використання “жорсткої сили” у вирішенні зовнішньополітичних завдань, Сполучені Штати надалі залишатимуть фактор військових переваг превалюючим важелем у захисті національних інтересів та вирішенні проблемних питань міжнародної політики.

Автор підтримує науково-обґрунтовані прогнози низки експертів-міжнародників щодо відсутності у найближчій перспективі реальної загрози світового широкомасштабного збройного протистояння між великими державами. Разом із тим, спостерігається стійка тенденція невблаганного зростання з кожним роком кількості регіональних конфліктів та локальних загроз і викликів у розрізі національної безпеки США та контексті світової стабільності. Таким чином, означена ситуація на міжнародній арені свідчить на користь виправданості зваженого та адекватного використання елементів “жорсткої сили” та застосування високотехнологічної зброї, що повною мірою відповідає й гегемоністичним устремлінням США. Особливість сучасних “малих війн” полягає в їхній відмінності від колишніх повномасштабних конфліктів, а саме у відсутності мети тотальної руйнації економіки та цілковитого знищення армії супротивної воюючої сторони. Натомість завданням “малої війни”, чи з наукової точки зору більш коректним буде визначити її як швидкоплинну воєнну операцію, постає повне роззброєння сил опонента та контрольована зміна його державного режиму. Військові операції американських збройних сил в Афганістані з метою припинення правління талібів та в Іраку задля повалення режиму С. Хусейна можна з впевненістю вважати прототипом майбутніх “малих війн” із використанням високотехнологічних, надточних видів зброї.

Апробована Сполученими Штатами на Близькому Сході тактика військових операцій дозволяє паралізувати воєнну інфраструктуру супротивника без нанесення відчутних збитків населенню та

громадянському суспільству, зокрема, його економічній та соціальній сферам. Хрестоматійним прикладом ефективного використання Америкою в зовнішній політиці засобів “жорсткої сили” стала антиіракська операція 2003 року. Після потужного потрясіння, котрого зазнало американське суспільство в результаті терористичних актів 11 вересня 2001 р., адміністрація Дж. Буша-мол., вміло використовуючи збурення та войовничі настрої населення та виправдовуючись перед світом боротьбою з міжнародним тероризмом, заходилась активно реалізовувати проект придушення “осі зла”, до якої, за дивним збігом обставин, увійшли здебільшого близькосхідні держави. Білий дім включив до названої “вісі зла”, перш за все, Палестину, Сирію, Ліван, Йорданію, Єгипет, а також країни Аравійського півострова та Ірак з Іраном, де при владі, на думку адміністрації Дж. Буша-мол., перебували деспотичні і агресивні режими, котрі належало “демократизувати”.

Своє логічно-концептуальне продовження політика боротьби зі світовим тероризмом знайшла у промові президента Дж. Буша-мол., виголошеній 4 лютого 2004 року у Великобританії, де лідер Сполучених Штатів презентував новоспечену модель розвитку демократії в близькосхідному регіоні під назвою “Стратегія просування демократії на Близькому Сході” [President Bush Discusses New Way...], яка базувалась на двох ключових постулатах: перший виправдовував доцільність дій США історичним досвідом ХХ століття, коли світовій спільноті, в авангарді зусиль котрої стояли американські ініціативи, вдалось успішно здійснити дві поетапні хвилі демократизації – спочатку в післявоєнній Німеччині та Японії, а через кілька десятиліть – у Радянському Союзі та країнах Східного блоку, на підставі чого робився висновок щодо необхідності здійснення під проводом США чергової хвилі демократизації, тепер на Близькому Сході; другий постулат зводився до бачення, що демократичні реформи в країнах Близького Сходу, до складу яких входять і країни Перської затоки, потрібно вважати тим універсальним засобом, який дозволить знищити соціально-економічні та соціально-політичні корені екстремізму та тероризму у світі.

На початку 2004 р. команда Дж. Буша-мол. оприлюднила ключові ідеї нового амбітного проекту глобального масштабу

під назвою “Ініціатива Великого Близького Сходу” [President Bush Discusses Importance of Democracy...]. Зазначений проект став пошуком нових, більш ефективних політичних технологій реалізації стратегії “просування демократії на Близькому Сході”. Вдаючись безпосередньо до деталей нової американської стратегії в Іраку, Дж. Буш-мол. повідомив, що попередні спроби нормалізувати ситуацію в країні зазнали провалу через об’єктивні чинники, де основна причина невдач США – це недостатня кількість задіяної військової сили, друга – “обмеження свободи дій американського командування в цій країні” [We need to change...]. Першим логічним кроком на шляху виправлення вказаних промахів стало кількісне збільшення американського контингенту в Іраку більш ніж на 20 тис. військовослужбовців. Основна частина додаткового військового контингенту США дислокувалась у Багдаді, де його ключовим завданням стала боротьба з терористичними угрупованнями, що укорінились і діяли в іракській столиці.

Іракська кампанія, попри показову втрату міжнародного авторитету та критичне падіння іміджу США, наочно продемонструвала “жорстку слабкість” Сполучених Штатів, що дозволило багатьом аналітикам обґрунтовано порівнювати війну в Іраку з провальною в’єтнамською кампанією Америки. Брутальне поводження США на політичній арені в 2001–2003 рр. спрацювало на пониження міжнародного авторитету держави, тим самим спровокувавши створення потужної світової опозиції Сполученим Штатам. Як справедливо відзначив російський історик-сходознавець В. Іноземцев, не дивлячись на очевидну неадекватність силової відповіді територіально розгалуженій терористичній загрозі, “американці все ще вважають, що нібито, маючи довершений військовий потенціал, вони здатні протистояти та вражати справжніх ворогів або вселяти страх потенційним. Однак ескаляція насилля лише підсилить агресивність антиамериканських сил” [Іноземцев], що об’єктивно підтверджує поточна несприятлива ситуація на Близькому Сході. За ради справедливості, потрібно зауважити на щирій спробі адміністрації Дж. Буша-мол. під час другої каденції відновити репутацію та втрачений авторитет у світі, здійснюючи “м’який вплив”, запровадивши нові програми з публічної дипломатії. При цьому витрати США на потреби військово-промислового комплексу в 500 разів перевищували

фінансування програм обміну та інформаційну присутність у світі [Nyе 2007, 46–47].

Зовнішньополітична стратегія адміністрації Б. Обами, на відміну від попередників, нині керується принципами “розумної сили”, застосовуючи ефективне збалансоване поєднання елементів “жорсткої” та “м’якої сили”. Водночас президент США прагматично не виключає можливості широкого використання “жорсткої сили” у разі виникнення реальної загрози національним інтересам чи безпеці Америки. Відповідно до новітньої стратегії Б. Обами “півтори війни”, Сполучені Штати можуть одночасно здійснювати одну повномасштабну військову операцію в будь-якій точці світу та паралельно контролювати і супроводжувати іншу конфліктну ситуацію. Зокрема, голова Білого дому в березні 2013 року заявив щодо готовності Вашингтона розпочати військову операцію проти Ірану, головна мета якої – надійно запобігти та ефективно протидіяти виготовленню ядерної зброї Тегераном [Ядерный контроль]. Як наслідок, в інформаційному регіональному просторі та системі міждержавних відносин чітко прослідковується тенденція поширення недостовірної інформації щодо розробки окремими державами ядерної та бактеріологічної зброї. Така “правдоподібна” інформація, як правило, використовується в якості чудового прикладу для організації широкого міжнародно-політичного тиску, прямого втручання у внутрішньополітичні справи держави та запровадження міжнародної ізоляції, як це було у випадку з Іраком напередодні інтервенції американських військ у 2003 році.

Вибір та перехід адміністрації Б. Обами у зовнішньополітичній діяльності Сполучених Штатів до концепції “розумної сили” продиктовано намаганням керівництва Америки прагматично зберегти впливовість та забезпечити надійний захист національних інтересів у регіоні за мінімальних ресурсних витрат і фінансових вливань та покликано вирішити такі завдання:

– надійно закріпити та розширити сферу військової та військово-технічної співпраці з державами регіону протягом найближчих 15–20 років (підготовка військових кадрів, освоєння нової техніки, у поєднанні з повним комплексом послуг з обслуговування, ремонту та модернізації, а також гарантованими поставками запчастин, тренажерів, боєприпасів тощо);

– в умовах зтяжної світової фінансової кризи забезпечити стабільними міжнародними контрактами та замовленнями оборонно-промисловий комплекс США, додатково створивши десятки тисяч нових робочих місць для американських громадян;

– обмежити вірогідність появи та захистити від можливих зовнішніх загроз країни регіону, багаті стратегічними запасами нафти та газу, безперебійне надходження котрих забезпечує стабільність функціонування та розвитку економік США та їхніх західних партнерів;

– створити на території держав Перської затоки (Бахрейн, Катар, Оман, Кувейт, ОАЕ, Ірак) за рахунок платоспроможних суб'єктів так званий “пояс безпеки”: об'єднану систему протиповітряної оборони цих держав Затоки, котра повинна ефективно виявляти та знищувати боеголовки ракет у разі нанесення удару третіми державами по цілям, які перебувають у зоні відповідальності ППО, що у перспективі полегшить наслідки у разі можливого збройного конфлікту з Іраном;

– витіснити Росію з близькосхідного ринку озброєння, одночасно “заморожуючи” її військово-технічну співпрацю з Іраном.

Отже, в сучасному форматі міжнародних відносин “жорстка сила” не втрачає свого значення в світі, де окремі держави докладають надзвичайних зусиль, аби забезпечити свою незалежність, тоді як інші виказують бажання і прагнення глобальної впливовості та гегемонії на політичній карті світу. На додачу, об'єктивними факторами збереження актуальності та безальтернативності жорсткого впливу постає потреба дієвого протистояння екстремістськи налаштованим структурам та організаціям, котрі використовують терор та насилля для досягнення політичних цілей у міжнародному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

Kaufman Y. Power and International Relations // Military Policy and National Security / Y. Kaufman (ed.). New York, 1956.

Kissinger H. American Foreign Policy. 3d ed. New York, 1977.

Morgenthau H. Politics among Nations. 4th ed. New York, 1967.

Cline R. S. World Power Assessment. A Calculus of Strategic Drift. Washington, 1975.

Stossinger J. G. The Might of Nations. World Politics in Our Time. New York, 1969.

Puchala D. The History of the Future of International Relations // Ethics and International Affairs. 1994. Vol. 8. № 3.

Hard power / Public Diplomacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://publicdiplomacy.wikia.com/wiki/Hard_Power

Campbell K., O'Hanlon M. Hard Power: The New Politics of National Security. New York, 2006.

Nye J. Soft Power, Hard Power and Leadership [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.hks.harvard.edu/netgov/files/talks/docs/11_06_06_seminar_Nye_HP_SP_Leadership.pdf

Payne R. Values, Interests, and Force in American Foreign Policy. Albany, New York, 1995.

Ширяев Б. А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы, методы. Курс лекций. Санкт-Петербург, 2007.

Heinze Eric A. Humanitarian Intervention and the War in Iraq: Norms, Discourse and State Practice // Parameters: US Army War College Quarterly. 2006. V. 36, № 1.

Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms / Department of Defense. Joint Pub 1-02 or JP 1-02. Washington, 2001. 12 April.

President Bush Discusses New Way Forward in Iraq During Address to the Nation [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.whitehouse.gov/infocus/iraq/>

President Bush Discusses Importance of Democracy in Middle East [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/02/print/20040204html>

We need to change our strategy in Iraq [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: WWW.CNN.COM/10.01.2007

Иноземцев В. Слабость “силы” и сила “слабости” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.carnegie.ru/ru/pubs/procontra/68938.htm>

Nye J. Anti-Americanism: A Smarter Superpower // Foreign Policy, May–June, 2007.

Ядерный контроль // http://www.pircenter.org/mailouts/view-letter/mailout_id/1/letter_id/206